Cena 5 Kčs

ZÁHORIE 2

ROČNÍK II 1993

OBSAH

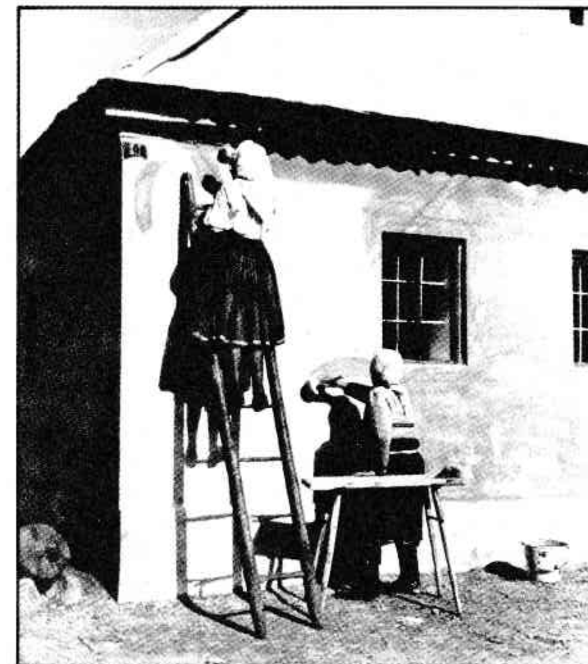
Č. 2/93

záhorie

Vlastivedný časopis venovaný dejinám, tradíciám a kultúre Záhoria

Vydáva Záhorské múzeum Skalica v spolupráci so Záhorskou vlastivednou spoločnosťou

Redakcia:
Šéfredaktor
PhDr. Rudolf Irša
Zástupca šéfredaktora
Mgr. Lenka Gronská
Tajomník redakcie
Mária Pukančíková
Grafická úprava
Marta Pavlovičová
Odborná spolupráca
PhDr. Konštantín Palkovič, CSc.,
MVDr. Pavol Hallon
Technická spolupráca
Jozef Bartošek
R. Č. OÚ - 10/91
Vychádza 6x ročne
Na obálke Plavecký hrad.
Foto: Ján Náhlik
Cena 5 Kčs

Jarné "líčení" v Čáčove. Foto: J. Náhlik.

Záhorská autostráda

Autostrády sú technicky najvyspelejšie cestné komunikácie. Umožňujú zníženie nehôd a zvýšenie pohodlia i rýchlosti. Sieť autostrád schválila vláda roku 1963. Po spracovaní rôznych štúdií a projektov sa začala stavať prvá slovenská autostráda 22. apríla 1969 práve na Záhorí, ktorá spája Bratislavu s Brnom a Prahou, označená D-2. Najprv sa staval úsek z Lamača do Malaciek, dlhý asi 29,4 km. Projektoval ho Dopravoprojekt Bratislava. Motoristi ho dostali do užívania v novembri 1973. Dopravoprojekt projektoval aj úsek z Malaciek po križovatku v Kútoch. Autostráda sa podľa neho predĺžila roku 1978. Podľa projektu Dopravoprojektu Brno sa dokončil roku 1980 úsek od Kútov po rieku Moravu. Celková dĺžka autostrády je asi 58 kilometrov. O prvom úseku Záhoráci vymysleli podľa nárečového "dálňica", prevzatého z češtiny, vtipnú charakteristiku nového typu cesty: "Po Mauacki, a dál ňic!"

Bezpečnú jazdu pri vysokých rýchlostiach umožňujú v každom smere dva jazdné pruhy šírky 3,75 metra s dostatočne širokým odstavným pruhom, oddelené od seba 4 m širokým zeleným pásom, v strede ktorého je osadené oceľové zvodidlo. Na sieť ostatných ciest sa možno napojiť približne po 15 km v Lamači, Lozorne, Malackách a Kútoch. Na celej autostráde D-2 je 28 mostov a nad ňou je tiež 28 mostov, okrem toho iných 8 mostov. Najvýznamnejšia je estakáda nad železničnou traťou v Sekuliach, dlhá 615 m, a most cez Moravu, dlhý 169 m, budovaný technikou letmej betonáže. Nosnú konštrukciu tvorí jednokomorový uzavretý prierez. Most spolu s estakádami pred ním a za ním meria 878 m. Privádzač na autostrádu v Lamači projektoval Ing. Rymareno z Dopravoprojektu v Bratislave.

V úseku Lozorno - Kúty je asi 35 km dlhý plot po oboch stranách autostrády, ktorý je ochranou pred náhlym vybehnutím lesnej zveri na vozovku. V istej časti trasy boli vojenské lesy a oplotenie malo byť zábranou proti nežiadúcim vstupom do lesa.

Celý autostrádny ťah D-2 bol ako jediný na Slovensku vyprojektovaný z hľadiska pomerne vhodných terénnych podmienok na maximálnu rýchlosť 150 km/h, ale podľa súčasných predpisov sa povoľuje rýchlosť 110 km/h. Pri autostráde sú odpočívadlá pri mestách Stupava, Malacky a pri obciach Závod, Sekule, Brodské. Pri Sekuliach je motorest. Autostráda je vedená zvyčajne mierne nad terénom /1 - 2 m/, maximálny násyp je do 9 m pri mostoch, napr. v Sekuliach, maximálny zárez je tiež do 9 m /ílové zárezy pri Stupave/.

Súčasťou stavby boli aj prekládky železničných tratí, elektrických a spojovacích vedení, meliorácií a plynovodov. Pri stavbe bolo treba premiestniť milióny m³ zeminy a spracovať tisíce ton iných materiálov, najmä asfaltového a cementového betónu. Na budovanie násypov sa dovážala zemina zo zemníkov v Devínskej Novej Vsi, Záhorskej Bystrici, Stupave, Moravskom Sv. Jáne, Gajaroch a Kútoch v množstve asi 1,4 milióna m³. Hrúbka konštrukcie vozovky sa mení v závislosti od použitých materiálov a technológie od 60 do 75 cm. Horná vrstva bola pri všetkých nových úsekoch z rovnakého materiálu - asfaltového betónu.

Na celom úseku autostrády je 7 architektonických doplnkov - umeleckých diel. Pri bratislavskom krematóriu je v pylóne plastika autostrády, na odpočívadle v Stupave je plastika a pútače s informáciou o smere a realizátoroch stavby, pri odpočívadlách Malacky, Závod, Sekule je označenie odpočívadla, pri Stupave, smerom od Malaciek plastika troch štylizovaných dopravných smerov vztýčených na pylónoch.

Úsek Bratislava - Malacky získal na Slovensku sympatické prvenstvo: najnižšie náklady na 1 km vo výške necelých 24 mil. Kčs. Generálnym dodávateľom prác bol Doprastav Bratislava, investorom Riaditeľstvo diaľnic Bratislava, ktoré stavbu prevzalo do správy. O údržbu a opravy sa stará Stredisko údržby diaľnic v Malackách s kolektívom asi 60 pracovníkov. V poslednom čase sa zlepšila úroveň služieb motoristom na odpočívadlách v oboch smeroch jazdy, predtým často kritizovaná.

Aký význam mala pre tento región stavba autostrády, na ktorú padlo za obeť mnoho hektárov borovicových lesov i poľnohospodárskej pôdy? Značne ovplyvnila život Záhorákov. Priblížila jednotlivé obce Bratislave, veď aj z najvzdialenejších osád netrvá cesta dlhšie ako hodinu. Dala dobré pracovné príležitosti počas stavby a dáva ich aj dnes úspešným podnikateľom služieb motoristom. Poskytuje možnosť plynulej a pohodlnej jazdy, lebo sa vyhýba mestám a dedinám. Znižuje počet nehôd na cestách i v obciach. Privítali to najmä obce a mestá, ktorých stredom prechádza súbežná štátna cesta. Po vybudovaní autostrády bolo možné odkloniť intenzívnu dopravu z centra Malaciek, Stupavy a Kútov. Umožnilo sa zintenzívnenie dopravy pri súčasnom raste medzinárodného obchodu a turistiky. Všimnime si čísla. Roku 1980 použilo autostrádu v oboch smeroch za 24

hodín 4 258 osobných a 1 863 nákladných automobilov. Roku 1990 tento počet vzrástol na najzaťaženejšom úseku Lamač - Lozorno na 7 004 osobných a 2 136 nákladných automobilov, roku 1991 až na 7 766 a 2 489. Keby nebola postavená včas autostráda, takáto intenzita dopravy by spôsobovala značný chaos a ochromenie normálneho života obyvateľov všetkých lokalít, ktorými by sa prechádzalo. Aj z tohto pohľadu sa javí rozhodnutie o výstavbe záhorskej autostrády ako múdre a prezieravé.

Marián Hanták

ZÁHORÁCI V AMERIKE
Jozef Charles Krajsa

V Middeltowne, americkom mestečku v štáte Pennsylvánia, je od roku 1912 tlačiareň Jednota, ktorá vydáva až podnes väčšinu americko-slovenských novín, časopisov a kníh. Vychádza tu aj tlačový orgán Prvej katolíckej slovenskej jednoty, týždenník Jednota. Dlhoročným správcom tlačiarne s šéfredaktorom časopisu bol Jozef Ch. Krajsa. Narodil sa r. 1917 v Alletowne, v Pennsylvánii, ako syn slovenského vysťahovalca, rodáka zo Skalice. Po štúdiách na univerzite slúžil J. Ch. Krajsa u amerického námorníctva. Začínal kariéru ako prezident finančnej spoločnosti. Práca v krajanských organizáciách, najmä v predsedníctve I. Katolíckej slovenskej jednoty ho priviedla k tomu, že zanechal svoje pôvodné povolanie a venoval sa vydavateľskej a redakčnej činnosti. Stal sa oddaným zástancom slovenskej štátnosti a propagátorom slovenskej kultúry v Amerike. Po celý život udržiava kontakty s významnými americkými politikmi od Bieleho domu po senátorov, ktorých informuje o Slovensku a Slovákoch. Od roku 1964, kedy prevzal správcovstvo tlačiarne Jednoty a redigovanie časopisu Jednota, prispieva do americko-slovenskej tlače. Zostavil a vydal knižku v angličtine Slovaks in America /1978/. Za svoju činnosť v katolíckych organizáciách bol vyznamenaný mnohými medailami a Rytierskym rádom Sv. Gregora Veľkého.

Jozef Ch. Krajsa, hoci sa narodil a bol vychovaný v Amerike, zachováva si hlboký vzťah ku krajine svojich predkov a nikdy nezabúda pripomenúť, že má korene v Skalici na Záhorí. V tomto duchu vychovával aj svoje deti. Jeho syn je v súčasnom období správcom tlačiarne Jednoty. Jozef. Ch. Krajsa tohto roku odovzdal aj redigovanie časopisu mladším, ale v práci na poli národnom a kultúrnom pokračuje i naďalej. Na Slovensku nikdy nebol. Na moju otázku, či netúži navštíviť Skalicu, mi odpovedal: "Rád prídem do Skalice, keď bude Slovensko samobytné."

Ľubica Bartalská

Slovenské učené tovarišstvo

Koncom minulého roka si slovenská kultúrna verejnosť pripomenula 200. výročie prvého celoslovenského združenia národnokultúrneho charakteru-Slovenského učeného tovarišstva, ktoré zohralo v slovenských dejinách mimoriadne významnú úlohu vydávaním a šírením vedome slovenských kníh s cieľom vzdelávať ľud a národne ho uvedomovať. Keďže "hlavný stánok" Tovarišstva bol v Trnave a jeho hlavný predstaviteľ nemal dokázateľné kontakty so Záhorím, na prvý pohľad by sa zdalo, že sa nás toto výročie priamo nedotýka. Lenže po Bernolákovi najvýznamnejšia osobnosť Tovarišstva, neúnavný organizátor a najplodnejší autor - J. Fándly, kontakty so Záhorím mal ako známy faktor šaštínskej manufaktúry a z celej produkcie kníh vydaných Tovarišstvom /11 kníh v 20 zväzkoch/ podľa dobových ohlasov mal najväčší úspech popri *Pilnom domácom a poľnom hospodárovi* najmä jeho výber z hist. diel J. Sklenára, avšak predovšetkým rodáka zo Záhoria Juraja Papánka - *Compendiata historia gentis Slavae* - podľa Fándlyho *"výtah z Papánka zretedelnejší"*.

Treba však pripomenúť, že pobyt Fándlyho na Záhorí a siahnutie po Papánkovom historickom spise o dejinách slovenského národa nie sú jediné kontakty Tovarišstva s naším regiónom. Pozoruhodná je najmä skutočnosť aký vysoký počet z celkove známych 473 členov žil a pracoval práve v záhorských obciach: *Ladislav Alagovič*, skalický farár, tu i zomrel; *Jozef Banovič*, narodil sa v Brodskom, zomrel v Skalici; *Jozef Bélik*, farár v Jablonici; *Jozef Dergovič*, kaplán v Šaštíne a Stupave, zomrel v Záhorskej Bystrici; *Martin Dvoran*, narodil sa vo Vysokej pri Morave; *Kajetán Ďuriš*, narodil sa a pôsobil v Plaveckom Štvrtku; *Jozef Fehér*, holíčsky mešťan; *Áron Fekete*, kaplán v Holíči, tu i zomrel; *Ján Fekete*, holíčsky mešťan; *Imrich Fekete*, holíčsky mešťan; *Ján Frajsajzen*, farár v Holíči, tu i zomrel; *Jozef Gálik*, kaplán v Borskom Sv. Mikuláši; *Ladislav Gazápy*, narodil sa v Moravskom Sv. Jáne, farár a dekan v Holíči; *Jozef Golbach*, farár vo Veľkých Levároch, tu i zomrel; *Matej Grineus*, farár v Závode, zomrel v Skalici; *Matej Gunda*, poštmajster v Moravskom Sv. Jáne; *Matej Hamernik*, kaplán v Sobotišti; *Rudolf Hiray*, zomrel v Radošovciach; *Andrej Holečko*, farár v Petrovej Vsi, tu i zomrel; *Jozef Horvátkiševič*, kaplán vo Veľkých Levároch; *Jozef Intibus*, kaplán v Gbeloch a v Šaštíne, zomrel v Holíči; *Vít Kollár*, kaplán v Závode; *František Krajčovič*, narodil sa v Moravskom Sv. Jáne, zomrel v Borskom Sv. Jure; *Pavol Kreskay*, narodil sa v Moravskom Sv. Jáne, zomrel v Borskom Sv. Mikuláši; *Pavol Križan*, farár v Kuchyni, tu i zomrel; *František Lajčák*, kaplán v Holíči, neskôr rožňavský biskup, mecén Tovarišstva; *Štefan Machovič*, narodil sa v Strážoch; *Peter Masár*, kaplán v Kopčanoch; *Imrich Markovič*, narodil sa v Sekuliach; *Martin Matejovič*, narodil sa v Kuklove, banskobystrický kanonik a básnik; *Ignác Matulay*, učiteľ v Holíči; *Ignác Medňanský*, farár v Radošov-

ciach, tu i zomrel; *Ján Mikinský*, úradník v Senici, *Matúš Návrath*, kaplán v Sobotišti a v Senici, farár v Osuskom, tu i zomrel; *Pavol Obuch*, narodil sa v Borskom Sv. Petri, zomrel v Osuskom; *Tadeáš Pistavský*, narodil sa v Sobotišti; *Ján Pivonka*, narodil sa a zomrel v Uníne; *Štefan Polák*, narodil sa v Borskom Sv. Petri, kaplán v Holíči; *Pavol Polakovič*, narodil sa v Borskom Sv. Petri, farár v Uníne, tu i zomrel; *Ignác Rembs*, zomrel vo Veľkých Levároch; *Štefan Ribecký*, narodil sa v Skalici; *Ján Sekáč*, narodil sa v Borskom Sv. Petri, kaplán v Uníne a v Gbeloch, básnik; *Jozef Slabigh*, farár v Plaveckom Sv. Petri, tu i zomrel; *Juraj Slabigh*, kaplán v Šaštíne, zomrel v Prievaloch; *Pavol Stehlík*, narodil sa v Skalici; *Štefan Szigethy*, hospodársky správca v Lakšárskej Novej Vsi; *Ján Szörenyi*, kaplán v Šaštíne a vo Veľkých Levároch; *Ignác Šebánek*, zomrel v Plaveckom Sv. Mikuláši; *Jozef Šedivý*, narodil sa v Dojči, zomrel v Radošovciach; *Ján Škál*, riaditeľ manufaktúry v Šaštíne, *"literného umeňá veliký milovník a patrón"*; *Andrej Škultéty*, farár v Borskom Sv. Mikuláši, tu i zomrel; *Jozef Škultéty*, narodil sa v Borskom Sv. Mikuláši; *Matej Šorer*, kaplán vo Veľkých Levároch; *Ignác František Špurňa*, obyvateľ Turej Lúky; *Ján Termézy*, kaplán v Uníne; *Oktavián Uhlárik*, kaplán v Kuklove; *Servilius Vaniša*, narodil sa v Závode, kaplán v Kuklove, zomrel v Kopčanoch; *Vavrinec Vince*, narodil sa v Skalici, farár v Gbeloch, tu i zomrel; *Michal Žibray*, kaplán v Kuchyni, zomrel v Malackách.

HoC MoDo CoNoR, ET ATToLLoR.

PER HANC DESCENDENT DOCTA OPERA.
ex Parnasso Slavico.

HAC MODERANTE CRESCET
Literatura Slavica.

V menoslove Slovenského učeného tovarišstva nie je všade uvedené rodisko členov, viaceré priezviská však umožňujú predpokladať, že maj pôvod zo Záhoria, ale dokázateľn pochádzal zo Skalice nitriansky bisku Jozef Šedý, strýko známeho kňaza ľudového liečiteľa Františka Madvu horlivý mecén Tovarišstva.

A ak prirátame, že na kultúrnom odkaze Slovenského učeného tova rišstva vyrástol neskôr Ján Hollý /vy chádzal predovšetkým z Fándlyh vydania Papánkových Dejín/, musím konštatovať, že máme právo byť na č hrdí a že 200. výročie vzniku Tovariš stva by sme si rozhodne mali slávnost ne pripomenúť vo všetkých obciach kde jeho členovia pracovali, aleb skadiaľ pochádzali.

Eva Fordinálov

RNDr. Ján Verešík, CSc.

RNDr. Ján Verešík, CSc., významný slovenský geograf, mal blízky vzťah k Záhoriu. Hoci sa na Záhorí nenarodil, ani tam nie je pochovaný, prežil tam časť svojho života a mal tam mnoho priateľov. Najužšie putá ho viazali k dedinke Unín, ležiacej uprostred Chvojnickej pahorkatiny, odkiaľ pochádza jeho matka a kde veľa rokov žili jeho rodičia.

Osobnosť Dr. J. Verešíka je v odborných geografických kruhoch dobre známa. Ako absolvent štúdia geografie a histórie na Univerzite Komenského a ročného študijného pobytu v Belehrade začal od r. 1946 pôsobiť ako pe dagóg v odbore ekonomická geo grafia na Prírodovedeckej fakult Univerzity Komenského v Bratisla ve. Vo svojej vedeckej aj pedago gickej práci sa orientoval najmä n geografiu obyvateľstva a síde Roku 1959 bol protiprávne prepus tený z miesta vysokoškolsk učiteľa a začal pracovať ako re daktor v Slovenskom pedagogic kom nakladateľstve. Od roku 196 prešiel na Geografický ústav SA kde pracoval až do svojho odch du na dôchodok r. 1990.

Už počas pôsobenia na vys kej škole publikoval viaceré v

znamné štúdie z geografie miest, najmä o mestách Nitra a Trnava. Zároveň spolu so študentmi spracoval geografické charakteristiky miest na juhozápadnom Slovensku, ktoré slúžili pre potreby urbanistickej praxe. Na Geografickom ústave SAV vytvoril rozsiahle syntetické hodnotenie štruktúry obyvateľstva Slovenska a prvú komplexnú geografiu sídel na Slovensku /publikácia Slovensko, Ľud, I. časť, Vydavateľstvo Obzor, Bratislava 1974/, ako aj desiatky máp v podrobnej kapitole o obyvateľstve a sídlach v národnom atlase Slovenska /Bratislava, 1980/. Jeho vedecké práce z geografie miest boli tematickým a metodickým prínosom pre celú česko - slovenskú geografiu.

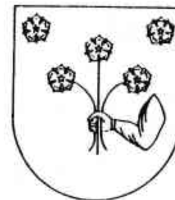
Okrem vlastnej vedeckej práce treba vyzdvihnúť prínos RNDr. Verešíka, CSc. pre rozvoj tvorby učebníc zemepisu a rôznych učebných pomôcok. Významná bola aj jeho organizačná činnosť ako dlhoročného vedúceho oddelenia geografie obyvateľstva a sídel na Geografickom ústave SAV, účasť na výchove vedeckých pracovníkov a rozsiahla vedecko-popularizačná činnosť. Žiaľ, svoje posledné vedecké plány už nestihol realizovať. Rozpracovaná ostala problematika dochádzky do zamestnania na Slovensku, publikácia o veľkomestách sveta a ďalšie publikačné zámery. Dňa 6. 3. 1991 vo veku 67 rokov odišiel náhle od svojej práce a od svojich najbližších. Pochovali ho 12. 3. 1991 na bratislavskom cintoríne Ružinov.

Vzťah k Záhoriu pretrvával u Dr. Verešíka po celý jeho život. Jeho matka pochádzala z Unína a žila tam so svojím manželom - učiteľom do roku 1921. Syn Ján sa jej narodil po presťahovaní sa do Veľkých Janíkovíc /Nitra/ dňa 2. 6. 1923. Rád chodil do Unína aj s bratom Jozefom na prázdniny ku starým rodičom /František Hodinár s manželkou/. Sem sa pravidelne vracal navštevovať aj svoju matku, ktorá žila po smrti svojho manžela v Uníne od roku 1950 do roku 1981, a potom už len navštevovať hroby svojich obidvoch rodičov, ktorí sú v Uníne pochovaní.

Dr. Verešík, CSc. mal vynikajúce hudobné nadanie a vzťah k maliarstvu. Aj vďaka umeniu udržiaval dlhoročné kontakty s osobnosťami pochádzajúcimi zo Záhoria, alebo tam žijúcimi. Za všetkých treba spomenúť najmä Ladislava Slováka a Dr. Janka Blahu. Na Záhorí mal veľa ďalších priateľov, ktorých tam navštevoval, alebo sa s nimi pravidelne stretával v Bratislave. Ako vynikajúci odborník si zasluhuje našu úctu a pozornosť a zaradenie medzi osobnosti, majúce úprimný vzťah k Záhoriu, jeho krajine i ľuďom.

Štefan Očovský

SVEDKOVIA DÁVNEJ HISTÓRIE

JABLOŇOVÉ

/Jablam 1206, Jablan 1208, Jablonowe 1773/; od jabloň /rozumie sa divá jabloň s mocnými tŕňmi/ príponou -*ové*. Častý výskyt názvov tohoto typu /maď. Almás/ pri vojensko-strategických miestach naznačuje, že motiváciou ich vzniku boli menšie strážne stanovištia chránené priekopami a tŕňovými kríkmi divých jabloní. Aj pôvodná osada Jabloňové ležala pri ceste, ktorá smerovala k priesmyku cez Malé Karpaty.

STUPAVA

/Ztumpa 1269, Stompa 1373, Stupawa 1773/; pôvodne StoNpa, t. j. znenie s nosovou samohláskou, od starého slova stoNpa, čiže stupa vo význame "zariadenie na drvenie skál" /neskôr obilia, tvrdých plodov a pod./ príponou -*ava*, asi podľa riečky Stupava, dnes Stupávka, ktorá pri chode zariadenia mala iste nejakú funkciu. Záznamy s nosovou samohláskou svedčia, že pôvodné sídlisko a jeho názov museli jestvovať už v deviatom storočí, pretože slovenčina nosové samohlásky mala iba do polovice desiateho storočia /v poľštine sú také samohlásky dodnes/. Názov s nosovkou prevzali staromaďarské vojenské posádky, keď na začiatku desiateho storočia bojovali o Bratislavu.

V starej slovenčine sa nosovka *oN* zákonite zmenila na *u*, t. j. zo StoNpa náležite vzniklo Stupa, preto dnešný názov je kontinuitný a od pôvodu domáci.

MARIANKA,

ľudovo Mariatál /Vallis Mariae 1367, Taal 1379, Marianka 1472, latinsky Vallis Marianae/; nemecký názov od Tal - "údolie", z toho ľud. Mariatál; názov Marianka má základ Marian-, ktorý je v lat. prídavnom mene Marianus, Marian-a, rozšírený o príponu -*ka*. Motiváciou vzniku názvu bola oficiálne uznaná tradícia zjavenia Panny Márie neďaleko pôvodnej osady. Charakteristický je chotárny názov Nad svätou studňou /VSO II/.

LÁB

/Loyp 1206, Lowp 1271, Láb 1786/; najskôr z nemeckého Laub - "listnatý porast, lístie" /dnes Laub, Laubbaum/. Motiváciou vzniku názvu bol zaiste zriedkavejší listnatý les kontrastujúci hojnému výskytu borovicového porastu. Borovicové lesy s listnatým porastom, prípadne s ostrovčekmi lužných lesov charakterizujú chotár obce dodnes.

JAKUBOV /Jacabfalwa 1460, Jakuben 1773, Jakubow 1786/; od privlastňovacieho prídavného mena Jakubov /dvor, majetok/, utvoreného z osob. mena Jakub príponou -ov /v maď. zázname - falva = osada/.

SUCHOHRAD, ľud. Dimburg /Dyrenpurg 1511, Dimburg 1773/; pôvodne Dürrenburg, z nem. dürr -"suchý, vyschnutý" a Burg - "hrad", teda "hrad pri vyschnutom potoku alebo suchom lese", z nem. ľud. Dimburg. Dnešný názov je od roku 1948 a je prekladom.

ZÁHORSKÁ BYSTRICA /Pistrich 1314, Byztrich 1379, Bistricze 1773/; pôvodne Bystrica, od bystrica - "bystro tečúca voda, potok, bystrina". Prívlastok Záhorská je mladší a má funkciu odlišovať obec od iných obcí s názvom Bystrica.

Rudolf Krajčovič

Kresby z publikácie: Irša, R.: Erby záhorských miest a obcí, Skalica 1992

Rímska stanica v Stupave

Rímska stanica v Stupave bola akýmsi predsunutým bodom pred rímskymi tábormi vo Viedni a v Carnuntume a tvorila tak pevnú zložku rímskych hraničných opevnení na sever od Dunaja. Ako svedčia značky na tehlách, stanicu postavili rímske légie uvádzané ako X, XIV a XV a to značí, že vznik tejto stavby možno datovať do rokov 107 až 114.

Základom tejto rímskej stanice, situovanej okolo kóty 210 na Novej hore /na severnom okraji Stupavy, popri ceste do Borinky/ bola rozsiahla veliteľská budova približne 45x30 m, ktorú tvorili dve stavby. V prvej, azda pôvodnej, bol ústredný dvor, okolo neho pomerne široká chodba /2,8 m/, z ktorej viedli chodby do priľahlých miestností. Druhá stavba bola pristavaná neskôr a tvorila ju jedna veľká miestnosť a štyri menšie.

Zaujímavé sú dve kúreniská, pristavané k severozápadnému a juhovýchodnému obvodnému múru veliteľskej budovy. Z týchto kúrenísk viedli pod spomenuté dve stavby dosť široké kanály, dlhé 18,5 m, resp. 5,6 m, ktoré privádzali ohriaty vzduch pod dlážky jednotlivých miestností a potom ešte popri vnútorných stenách pomocou špeciálnych dutých kanálikov. Bol to teda aj z dnešného hľadiska dômyselný systém ústredného vykurovania.

Odkryté dve vodné nádrže zase poukazujú na technicky dobre riešené zásobovanie vodou. Keďže na Novej hore sotva možno predpokladať vykopanie dosť výdatných studní, voda do spomenutých vodných nádrží sa pravdepodobne privádzala z protiľahlého návršia na Bednárni, a to na základe spojitých nádob. Túto domnienku potvrdzujú aj zvyšky vodovodného kanála objavené pri pivniciach pod bývalým židovským cintorínom.

O vynikajúcej stavebnej technike svedčia aj odkryté zvyšky základov a niektorých častí dlažby. Základy v hrúbke od 0,6 do 0,7 m boli vybudované z lomového kameňa a na nich boli osobitnou technikou, ktorú by sme mohli označiť ako dnešný liaty betón, do debnenia naliate masy muriva zloženého z lomového kameňa, vápenného tufu a malty. Dôkladne boli vybudované aj dlážky, omietka v troch vrstvách, posledná bola dokonca farebná.

Ako sme už spomenuli, rímska stanica bola postavená v rokoch 107 až 114 a zdá sa, že svojmu účelu slúžila až do obdobia okolo roku 180. Vtedy bol totiž uzavretý tzv. Commodov mier, podľa ktorého sa rímske légie museli stiahnuť do pásma širokého 7,5 km severne od Dunaja. A stupavská stanica bola okolo 16 km od Dunaja. O jej vynikajúcej pozícii v rímskom obrannom systéme sa možno presvedčiť ešte aj dnes. Z kóty 210 totiž je široký rozhľad do Záhorskej nížiny. Dovidieť z nej nielen na Kobylu, ale pri dobrej viditeľnosti až na viedenský Schneeberg. A dobre možno pozorovať aj vyliate vody rieky Moravy pri záplavách. O dobrom spojení s materskými tábormi svedčí zase pokus bývalého stupavského dekana Ignáca Gonda, ktorý nadviazal spojenie so svojím kolegom na pravom brehu Dunaja pomocou odrážania slnečného svetla zrkadlami.

Podrobnejší a odborný výklad spolu so zobrazeniami odkrytého materiálu možno nájsť v práci V. Ondroucha Rímska stanica v Stupave a rímske stavebné stopy v Pajštúne, Historica Slovaca I - II, 1940/41, s.44-107.

Ján Horecký

PLAVECKÝ HRAD

Uhorský kráľ Béla IV. /1235 - 1270/ osídľoval vyľudnené územia, ktoré v Uhorsku ostali po tatárskom plene. Takéto územie bolo i na Podhorí v oblasti Kuchyne. Bolo tam staré osídlenie, o čom svedčil i bývalý kostolík sv. Mikuláša postavený v Kuchyni. Územia darovával kráľ verným šľachticom za ich pomoc vo vojnách.

Jedným z obdarovaných bol i syn bratislavského richtára *Kunta*, ktorý sa menoval *Depreht*. Kráľ mu daroval zem KUHNA /Kuchyňa/. Územie osadil novým obyvateľstvom a postavil tam hrad. Tento pomenovali po ňom DETREK, neskoršie DETREKŐ.

Kráľ chcel územie posilniť vojensky. Za jeho vlády prišli do

Uhorska kmene *Plavcov*, ktorých vytlačili Tatári z ich ázijských sídel a kráľ Béla IV. spravil z nich strážne družiny, ktoré sa osadili pod hradom. Mali strážiť uhorskú hranicu.

Plavci pochádzali z kmeňa tzv. *Bielych Kumánov* a domáce obyvateľstvo ich nazvalo Plavcami. Hrad po nich nazvali *Plaveckým hradom.* Neskoršie i niektoré dedinky, ktoré patrili pod hrad dostali k svojmu menu prívlastok PLAVECKÝ, aby sa rozlíšili od dedín podobného mena, aké boli napr. v oblasti "Búrov" /Borský Mikuláš - Plavecký Mikuláš, Borský Peter - Plavecký Peter ap./.

Vráťme sa trošku nazad a zalistujme v starých listinách. Podľa týchto kráľ *Ondrej II.* daroval v roku 1206 územie terajšieho Plaveckého Štvrtku príslušníkovi rodu Hont-Poznan *Alexandrovi* a v r. 1231 i územie zvané MALUCHKA /dnešné Malacky/. Toto územie siahalo až po KUHNAMEZEI - Kuchyňu. Práve na tomto území bol vystavený spomínaný Plavecký hrad, ktorý sa dostal do moci tohoto rodu.

Hont-Poznanovci /Hunt-Pázmány/ kráľovskými donáciami rozširovali svoje územie na oboch stranách Malých Karpát a svoje sídla si vybudovali v Jure a Pezinku. Začali sa nazývať grófmi z Jura a Pezinka. Pod týmto menom vstúpili i do uhorských dejín. Plavecký hrad a k nemu pripadajúce panstvo mali potom v držbe asi 300 rokov.

Ich rod vymrel po meči v roku 1543 *Krištofom II.* a preto právom odumretia pripadol celý majetok korune. Od kráľa vyšiel a k nemu sa musel i vrátiť. Celé toto obrovské panstvo týchto grófov sa skladalo z niekoľkých celkov a jedným z nich bolo i Plavecké panstvo so svojím hradom. Tieto panstvá alebo celé, alebo ich časti dával potom kráľ do zálohy.

Rok po smrti jursko-pezinského grófa dostal ich *celé* panstvo do zálohy *Gašpar zo Serede /Serédy/*, ktorý ho vlastnil až do svojej smrti. Pochovaný je v Jure v katolíckom kostole. Z jeho doby poznáme *Portálny súpis* z r. 1553, v ktorom sú spísané jednotlivé obce rôznych panstiev i množstvo *port*, ktoré z nich museli platiť.

V tejto dobe boli na bratislavskom hrade už etablovaní šľachtici z Neuburgu v Luxembursku *Salmovci*. Prvým bol Mikuláš I., ktorý viedol obranu Viedne proti Turkom. Jeho syn Mikuláš II. bol bratislavským hradným kapitánom a zároveň i hlavným županom Bratislavskej stolice. Tie isté funkcie potom vykonával i jeho syn *EYCK zo Salmu* /Ecchius, Egino/, ktorého sestra *Alžbeta* bola vydatá za posledného člena rodu svätojursko-pezinských grófov *Krištofa II.* Na základe tohoto príbuzenstva uchádzal sa *EYCK zo Salmu* o Plavecké panstvo, ktoré bolo po smrti Serédyho zase opustené. Pretože bol kráľovským verným prívržencom, dostal ho do zálohy. Nemal však dostatok peňazí a preto si ich vypožičal od Fuggerovcov, pánov na Červenom Kameni. Ďalšie peniaze nezohnal a nemohol vrátiť ani pôžičku a tak sa dostal hrad i panstvo Fuggerovcom. Títo ho potom vlastnili v r. 1553 - 1575.

Medzitým prichádza na politickú scénu rod *Balassa*. Rod mal búrlivú minulosť a odvodzuje sa od *Balinta I.* a jeho syna *Františka III.* Jeho synom bol *MELICHAR I.* /Melchior, Menyhart/, veľký politický intrigán. Najprv stál na strane opozície a spolu s Františkom Nyárim /neskoršie brančské panstvo/ si rozdelili Hontiansku stolicu a každý panoval v jednej časti. S manželkou Annou *Thurzovou* vyženil levický hrad, ktorý sa stal jeho sídlom. Okrem politických intríg sa vyznačoval i násilenstvami a surovosťou. Právom silnejšieho ulúpil hrad Čabrak, odkiaľ podnikal lúpežné výpravy do okolia, ktoré neustále terorizoval. V roku 1549 poslali proti nemu spomínaného kapitána bratislavského hradu *Mikuláša zo Salmu*, aby s ním spravil poriadok. Melichar Balassa musel odísť do vyhnanstva v Sedmohradsku. Vo vyhnanstve zasa nadviazal spojenie s cisárom Ferdinandom a prejavil ochotu s ním spolupracovať. Cisár bol voči nemu zhovievavý a menoval ho veliteľom vojsk v Hornom Uhorsku. Jeho povahe nedalo, aby nezmenil svoje presvedčenie a pridal sa zase k Sedmohradčanom. Začal znovu bojovať proti cisárovi.

Po čase sa znovu voľajako s cisárom dohodol, tento ho povýšil na baróna a tak mu ostal verným až do smrti. Za jeho služby v bojoch proti Turkom sľúbil mu cisár Plavecký hrad. Balassa vrátil Fuggerovcom peniaze, čo si vypožičali Salmovci a dal na hrad a panstvo záloh. Panovník síce peniaze prijal, ale na Plavecký hrad mu listiny vlastníka nevydal. Nestal sa jeho vlastníkom de jure. Tento si z toho nič nerobil a hradu sa ujal ako jeho vlastník. Medzitým Balassa stratil svoje hrady v Sedmohradsku i obec Michalovce na Slovensku a keďže udatne bojoval proti Turkom, bol mu Plavecký hrad ponechaný, pokiaľ si nazad nevydobyje svoje mestá a hrady.

V roku 1564, keď sa chystal na lúpežnú výpravu do Tokajských vrchov, napadol jeho Szatmársky hrad, na ktorom sa zdržovala jeho manželka a deti, váradský kapitán a Balassov konkurent Štefan *Báthory*. Vzal Balassovcov do zajatia a umiestnil ich ako zajatcov v Sedmohradsku. Manželka a dcérka od žiaľu zanedlho zomreli. Melichar zomrel vo Viedni v r. 1568. Pocho-

vaný je v Sološnici vo farskom kostole. Tam vo vnútri pri dverách je jeho epitaf s portrétom ako rytier, ktorý drží nad hlavou zahnutý meč s pozoruhodným textom: HODIE MIHI CRAS TIBI - DNES SA TO STALO MNE, ZAJTRA TEBE.

V r. 1562 sa podarilo jeho synovi *Štefanovi* zo Sedmohradského zajatia utiecť a kráľ z vďačnosti za preukázané služby, mu udelil v r. 1570 vlastnícku listinu na hrad i Plavecké panstvo. Keďže bol protestantom, zaviedol na celom panstve i v Malackách novú reformačnú náuku Martina Luthera.

Po Štefanovi zdedil hrad i panstvo jeho syn *Melichar II.*, ktorý mal za manželku *Máriu Bakicsovú*. S touto mal syna Petra. *PETER* sa oženil s dcérou "hrdinu od Rábu" a sestrou zakladateľa malackých Pálffyovcov *Magdalénou Pálffyovou*, ktorá bola katolíčka. Jeho matka Mária Bakicsová i on prestúpili na katolícku vieru, ktorú na Plaveckom panstve znovu zaviedli.

Peter nemal mužských potomkov a jeho smrťou zaniká i panstvo Balassovcov nad Plaveckým hradom a právom odumretia zase všetko prešlo do kráľovských rúk.

Od kráľa si ho zakúpil Petrov švagor, vynikajúci vojenský veliteľ proti Turkom *Pavol Pálffy*. Cisár Ferdinand II. mu naň vystavil vlastnícku listinu a nový majiteľ zaplatil zaň 130 000 rýnskych zlatých. Z toho vyše 27 000 dostala ako odstupné vdova po Petrovi Balassovi. Za zbytok sumy sa Pálffy revanžoval naturálnym plnením, lebo niekoľko rokov musel cisárskym vojskám privážať k Dunaju obilie.

Pálffyovci používali až do konca ako názov panstva DOMINUM DETREKÖ, ako vidieť na pečatiach z ich kancelárie. Nepoužíval sa názov *panstvo malacké*, lebo oni svoj úradný názov nikdy nezmenili. V ich rukách bol až do znárodnenia.

Pavol Hallon

ZABUDNUTÁ KRÁSA

V dolnej časti údolia Prepadlé, z východnej strany pod zrúcaninou hradu Pajštún, so súhlasom zemepána Mikuláša Pálffyho /1710-1763/ vybudoval na konci 30-tych rokov osemnásteho storočia bratislavský "magister cuprarius" Ján Mayer komplex na výrobu medených predmetov. Spolu s rodinou zakladateľa sa tu usídlila i neveľká skupina mediarskych robotníkov a ich rodín.

Kaplnka sv. Michala na Medených Hámroch neďaleko Stupavy. Foto: P. Juza.
Na nasledujúcej strane: Záhorská autostráda. Foto Z. Ujhelyi.

P

Dievča a mládenec v jabloňovskom kroji. Foto: J. Pardubský.

Hámre na spracovanie medi pracovali bez prerušenia prakticky plných 200 rokov /až do roku 1930/. V 19. storočí sa ich novými majiteľmi stali rodiny Weiszová a Maderová.

V súčasnosti sa zachovalo na tomto mieste niekoľko dokladov ich histórie. Je to v prvom rade chotárny názov tohoto miesta "Medené Hámre", zbytky tavebných pecí, menšia hospodárska budova, necitlivo rekonštruovaná obytná a administratívna budova bývalej správy podniku a najmä budova kaplnky, do ktorej sa však zahryzol zub času a nezáujmu.

Túto kaplnku, ktorá bola zasvätená sv. Michalovi - archanjelovi, nechal so súlasom cirkevnej vrchnosti a na vlastné náklady postaviť v roku 1743 sám zakladateľ podniku magister cuprarius Ján Mayer. V zakladacej listine sa vyznáva, že ho k tomu viedla: "...starostlivosť o duchovný život svojich zamestnancov a príslušníkov ich rodín, ktorí musia v nedeľu a vo sviatky prekonávať viac ako hodinovú vzdialenosť do kostolov v Borinke, Stupave, či Marianke." Fundátor zriadil fond na vnútorné vybavenie a udržiavanie kaplnky a zaviazal farára v Stupave, do farnosti ktorého bola kaplnka cirkevnou vrchnosťou zaradená, na vykonávanie každotýždenných bohoslužieb a ostatných cirkevných obradov /sobáše, krsty.../ pre obyvateľov v lokalite Medené Hámre.

Kaplnka v lokalite Medené Hámre po umelecko-historickej stránke predstavuje stavbu v štýle klasicizujúceho baroka a napriek menším interiérovým a vonkajším úpravám v polovici 19. storočia má reprezentatívny charakter barokovej vidieckej architektúry. Uplatnenie prvkov architektonickej nedôslednosti, ktoré bývajú súčasťou ľudových stavieb, možno zaznamenať vo viazanosti hlavíc pilastrov, ktoré sú po stranách vstupnej steny bez prekladu.

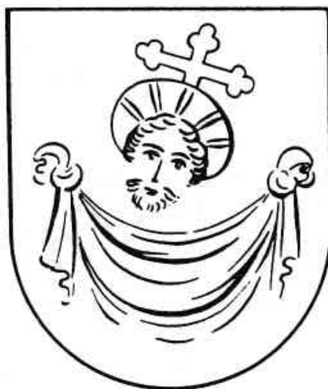
Interiér, ktorý v osemnástom storočí mimo iného obsahoval aj veľký oltárny obraz sv. Trojice, sv. Michala a sv. Jána Nepomuckého, dve drevené plastiky sv. Petra a Pavla, je dnes buď zdemolovaný alebo rozkradnutý.

Kaplnka sv. Michala na Medených Hámroch neďaleko Stupavy je poslednou integrálne zachovanou pamiatkou o existencii a živote tunajšej komunity spracovateľov medi, a estetického cítenia ľudí v období baroka na Záhorí.

Je zapísaná v Ústrednom zozname kultúrnych pamiatok Západoslovenského kraja pod číslom 206/NH.

Peter Juza

E R B O B C E
Moravský Svätý Ján

Moravský Svätý Ján sa v najstaršom dejinnom období vyvíjal tak ako väčšina záhorských obcí. V chotári sa našli archeologické nálezy už z neolitu, a územie obce bolo potom osídlené už nepretržite. Trochu neskorá je prvá písomná správa o obci - je až z r. 1449.

Čo je v Moravskom Sv. Jáne nezvyčajné, sú tunajší habáni. Do obce prišli z Moravy v druhej polovici 16. storočia. Tu sa usadili vedľa slovenského obyvateľstva, zriadili si dvor s výrobou povestných nožov a vytvorili si tu dokonca samostatnú obecnú správu. Dosvedčuje ju pečať s kruhopisom:

SIGIL/lvm/ * S/ancti/ * IO/hannis/ * NEVHOF * GEMEINDE.

V strede pečate je zobrazený symbol habánskeho dvora - sv. Ján Krstiteľ, ktorý sa tu objavuje v zriedkavej podobe: Na pažiti stojí muž s palicou ukončenou krížom, vpravo pri nohách mu leží ovečka. Vlastné pečatidlo vzniklo r. 1596. Letopočet je rozložený po stranách svätca. Čitateľné je však iba posledné dvojčíslie. Habáni toto pečatidlo použili ešte aj v r. 1833. Táto skutočnosť nie je v súlade s doterajším predpokladom, že habáni už koncom 18. storočia splynuli so slovenským obyvateľstvom a že zrušili hospodárenie na základe majetkového spoločenstva. Podľa použitia vlastného pečatidla r. 1833 tunajší habáni žili v samostatnom spoločenstve ešte aj v prvej polovici 19. storočia.

Habáni usadení v Moravskom Sv. Jáne si teda na konci 16. storočia zvolili za svoj symbol hovoriaci znak. Je to prirodzené a logické, veď sv. Jánovi Krstiteľovi je zasvätený tunajší farský kostol a od neho je pomenovaná aj obec. /Moravským Sv. Jánom obec nazvali podľa blízkeho toku rieky Moravy./ Je nesporné, že podnetom k tomuto rozhodnutiu boli tunajší slovenskí starousadlíci, ktorí svoju obecnú správu zriadili s najväčšou pravdepodobnosťou už v 15. storočí a podľa jestvujúcich pečatí aj oni použili ako svoj symbol sv. Jána Krstiteľa.

Najstaršie obecné pečatidlo Moravského Sv. Jána, ktorého vznik očakávame na konci 15. storočia, sme zatiaľ neobjavili. Poznáme až jeho mladší variant, ktorý sa hlási na začiatok 17. storočia. Kruhopis pečatidla znie: SIGIL/lvm/ * VILL/ae/ * S/ancti/ * JOAN/nis/. Obec ho použila ešte aj roku 1864. Sv. Ján ako symbol obce je tu zobrazený v celkom neobvyklej podobe. Do stredu pečatidla kovorytec vyryl hlavu sv. Jána so svätožiarou. Za hlavou má ďatelinový latinský kríž, vedľa hlavy písmená S I / = Sanctvs Ioannes/. Sv. Ján má spravidla hlavu na tanieri. Na pečatidle obce je hlava svätca nad šatkou, čo je skutočne výnimočné zobrazenie tohto patróna.

Heraldicky je tento symbol mimoriadne zaujímavý a jeho heraldickou úpravou, ktorú navrhol už R. Irša, sa stane jedinečným príkladom osobitného stvárnenia sv. Jána Krstiteľa. Erb Moravského Sv. Jána tvorí zelený štít, v ktorom je strieborná /biela/ tvár sv. Jána so zlatou /žltou/ svätožiarou a so zlatým /žltým/ krížom. Šatka pod hlavou je strieborná /biela/. V tejto podobe je erb Moravského Sv. Jána jedinečný, aký nemá žiadne mesto či obec na Slovensku.

Jozef Novák

Svietidlá v našich domovoch

Pôvodne bol v dome jediným zdrojom svetla oheň z ohniska alebo pece. Postupom času začali z praktických dôvodov vznikať samostatné osvetľovacie zdroje, akými boli najprv lúče, fakle, sviečky, kahance, rôzne typy petrolejových lámp a nakoniec elektrická energia.

Lúče boli nastrúhané smrekové alebo jedľové štiepky-triesky, obsahujúce množstvo živice. Zapaľovali sa na rohu pece, alebo sa upevňovali do drevených stojanov rôznych tvarov.

Ďalší, vývojovo vyšší, kvalitatívny stupeň vo vývoji svietidiel predstavovala fakľa, ktorá v porovnaní s lúčmi dávala intenzívnejšie svetlo, lepšie odolávala prievanu a dlhšie horela. Tvorila ju rukoväť a časť napustená smolou, živicou alebo tukom či lojom. Fakle boli drevené, ale vyrábali sa tiež z pleteného lyka, prútov a rastlinných vlákien.

V interiéroch domov sme mohli nájsť tiež sviečky, ktoré však plnili v živote ľudu skôr obradnú ako užitkovú funkciu. Zapaľovali sa zväčša len

pri prísne určených obradoch, kde ich oheň mal podľa ľudovej viery funkciu magickú - očistnú a ochrannú. Boli to napr. na Hromnice posvätené sviečky - *hromňički*, zapaľované hlavne počas búrky alebo pri smrteľnom lôžku človeka.

Popri lúčoch sa koncom 19. stor. začalo svietiť tiež pomocou hlinených /kameninových/ alebo kovových /plechových/ kahancov, v ktorých sa spaľovali rôzne domáce oleje a tuky, a hlavne petrolejových lámp, používanie ktorých sa v ľudových interiéroch udržalo zhruba až do 20-tych rokov 20. stor., t. j. do počiatkov zavádzania elektrickej energie, i keď v niektorých domácnostiach používanie petrolejových lámp pretrvalo oveľa dlhšie. A práve na nezabudnuteľnú atmosféru, ktorú svetlo týchto lámp vytváralo, na rozprávanie rôznych, často i strašidelných príbehov neodmysliteľných pri páračkách a priadkach, keď sa v snahe ušetriť zišli k jednej lampe nielen domáci, ale tiež priatelia a susedia, nostalgicky spomínajú už len najstarší obyvatelia Záhoria.

Lenka Gronská

Veľkonočné posedenie pri petrolejovej lampe. Foto: J. Náhlik.

Ľudová nástrojová hudba

Oblasť Záhoria je všeobecne z hľadiska ľudovej inštrumentálnej hudby nedostatočne zmapovaná. Budeme musieť zhromaždiť ešte veľa informácií a dôkazov, ktorých je, žiaľbohu, stále menej a menej, aby sme si o nej vytvorili dostatočnú predstavu.

V záhorskom regióne sa vyskytovali samoznejúce nástroje s magicko-rituálnym uplatnením, zastúpené najmä v detskom inštrumentári (**klepáče, rapkáče, klopačky, zvonce, drumble, palice** a pod.). Používajú sa na vytváranie hluku pri obradoch, na signalizáciu, rytmický sprievod k pohybu, na zaháňanie zveri, zvolávanie, atď. Signálnu funkciu mali aj blanozvučné nástroje - **bubon, bubienok** (signál hlásnika na bubon), avšak v niektorých lokalitách sa stali súčasťou ensemblovej inštrumentálnej hudby; napríklad v Borskom Svätom Mikuláši a Čáčove, kde bubon patril do zmiešaného nástrojového zoskupenia. I napriek tomu si blanozvučné nástroje nezískali na Záhorí významné postavenie v tradičnom ľudovom inštrumentári.

Dominantou slovenských ľudových hudobných nástrojov sú vzduchozvučné nástroje. Väčšina ich je pastierskeho pôvodu a súvisia s valašskými kolonizáciami na Slovensku. Preto bude táto, inak najpočetnejšia skupina nástrojov, práve na Záhorí značne zredukovaná. Udomácnili sa len tie, ktoré domáce obyvateľstvo funkčne využilo a ktoré vyhovovali hudobno-estetickému cíteniu spoločenstva. Patria sem **gajdy** (osobitne opísané v príspevku v minulom čísle), **vŕbové píšťalky** vyrobené deťmi, ojedinele **píšťaly** (bezdierkové, 3-6 dierkové), ale predovšetkým nástroje s prvotnou signálnou funkciou. Kostenú **handrársku píšťalu** používali putujúci handrári na cestách za živobytím. Najkvalitnejším materiálom na výrobu píšťaly bola kosť z barana. V rukách handričkára - vlastne len v jednej, lebo na nástroj sa hrá jednou rukou - tento nenápadný nástroj ožil v rýchlych variovaných signáloch. Prenikavý zvuk píšťalky privolal dospelých, no najmä deti, aby vymenili a predali *staré handre, kosti, železo*. Vzhľadom k výrobno-technickej jednoduchosti tohto nástroja nás udivuje ozdobná figuratívnosť motívov, typická pre handrársku píšťalu. Signálne nástroje sa stali neodmysliteľnou súčasťou života ovčiarov, kraviarov, poľovníkov, strážcov vinohradov, nočných strážcov a pod.

Podľa akusticko-technických možností vydávali rôzne **furmanské biče, zvieracie rohy drevené a kovové trúby** len jediný tón, inokedy zložitejšie komunikatívne signály, ktoré slúžili na dorozumievanie sa, či už medzi ľuďmi, alebo človekom a zvieraťom. **Ústna harmonika, heligónka** a **klarinet** (v A, B a Es ladení) pochádzajú síce z továrenskej a remeselnej výroby, ale našli uplatnenie v ľudovej hudbe - ako sólový nástroj, alebo ako doplnok sláčikových muzík.

Jeden z doteraz žijúcich výborných heligónkárov, Ján Jagoš z Vrboviec - u Kunčákov, má vo svojich 75 rokoch nekonečný repertoár *ďupkaních čardášov* a mimochodom originálny názov pre ústnu harmoniku: *hubací*. Ako z vlastnej skúsenosti potvrdil muzikant z Jabloňového Peter Nevoral, heligónka bola najvyužívanejší miestny hudobný nástroj, najmä preto, že nemal kto zaplatiť veľkú kapelu.

Hudobné nástroje používané v tradičnej ľudovej hudbe uľahčili a zároveň spríjemnili všednú prácu, vniesli - a verím že aj naďalej budú vnášať - človeku do obyčajných nutných pracovných funkcií vlastnú tvorivosť a estetické vyžitie sa.

Peter Michalovič

Muzikanti na dvore v osade u Zuščíkov v Prietrži, 1937. Foto: Archív ZM Skalica.

Poverové predstavy spojené s narodením dieťaťa

Jabloňové

Počatie i narodenie dieťaťa, tento veľký zázrak prírody, bolo a doposiaľ je v mysliach a srdciach Jabloňovčanov pevne spojené s rôznymi poverovými predstavami, zvykmi i obradmi, ktorých hlavným zmyslom bolo ochrániť dieťa, tento najcennejší ľudský klenot, pred zlými silami v období pred narodením i po ňom až do slávnostného obradu krstu - jeho prijatiu do kresťanskej obce.

Jabloňovské budúce matky museli rešpektovať veľa zákonov, založených na similárnej /na základe podobnosti/ a kontagióznej /na základe dotyku/ mágii. K najprísnejším patril zákaz akéhokoľvek styku s nepeknými ľuďmi, zvieratami alebo vecami, obraz ktorých by sa podľa ľudovej viery mohol na dieťa preniesť. Matka sa musela vyvarovať strachu, zľaknutia.

"Co je také nepríjemné, to sa nepatrí ťehotnej žeňe na to pozerať, to sa nevie, či to nedostane vpliv na to ďieťa. A keď to biuo také pjekné, tak to mjeuo dobrí vpliv. A aňi nemjeua žáden postrach v duši mjet. Ked vidzeua volaco škaredé, duša zostaua taká zestrašená!"

Zahľadenie sa do ohňa bolo pre tehotnú ženu tiež nepriaznivé. Verilo sa, že pokiaľ by sa v tej chvíli dotkla niektorého miesta na svojom tele, dieťaťu by sa na tomto mieste vytvorilo znamenie - ľudovo nazývané oheň.

"Ked horauo, ďívat sa mohua, ale nesmjeua sa ňigde chicit! A to vipráv-jajú, že fakticki tu jeden, ked bili jeho mama ťehotná, tak desi horauo. A tak sa zlakli a chicili sa za tvár. To je fakticki pravda. A tutok /ukazuje na pravú tvár/ *ten oheň mjeu."*

K ďalším nepriaznivým vplyvom patrilo odopretie pokrmu, na ktorý dostala tehotná žena chuť. Verilo sa, že keby sa v takomto zlom duševnom rozpoložení dotkla svojho tela, dieťaťu by sa na tomto mieste vytvorilo znamienko vo tvare odopretého pokrmu.

"A jednú, jedna že zas velice í chuciua šošovica a: ""Jéjdanenki, tak bich si pochuciua ze šošovicú!"" /prešla si v tej chvíli rukou cez tvár/ *A to maué, ked sa narodziuo, mjeuo na tvári šošovicu!"*

Patriarchálne cítenie založené na túžbe po prvorodenom synovi sa jabloňovskí muži snažili magicky

ovplyvniť tým, že v dobe počatia kládli pod posteľ sekeru alebo pod stôl pílu.

Novorodenému dieťatku sa na ochranu pred zlom, urieknutím uväzovala na rukáv košieľky alebo cumlík červená mašlička. Za veľmi silné previnenie sa totiž považoval silne upretý pohľad či hlasitý obdiv a vychvaľovanie krásy dieťaťa druhými ľuďmi, lebo toto mu mohlo privodiť i smrť. Preto, ak sa chcel niekto novorodeniatku prihovoriť, jeho prvé slovo bolo *"neúreku"*. Ak sa však stalo, že dieťa náhle začalo chradnúť a usúdilo sa, že to má *"z očú"*, bola len jediná pomoc ako sa pokúsiť ho zachrániť. Pod kolískou sa rozložil malý ohníček, do ktorého sa vhodili posvätené bylinky, dym ktorých vraj urieknuté dieťa očistil.

Obdobné praktiky sa robili pri urieknutí drobnej hydiny. *"Tak húsence, ked budete mjet na dvori húsence a sú pjekné a dójde vám ňegdo na dvúr a obďivuje ich: ""Jéj, jaké krásné, jaké krásné sú ti húsátka!"" Oňi vám neskapú šecki, ale tak zmoknú, jak kebi ste ich poléli vodú. A už potom nerostnú tak, jak bi mjeli rúst... To sa dali potom na ríčicu a dá sa pod to na zem tá malá zelinka posvjecená, tá sa podpálí a ti húsátka sú na tej ríčici a to dímí a tím sú ti húsátka očisťené."*

Novorodencom a vôbec deťom do jedného roku sa tiež nesmeli strihať nechty, ale im ich, ak bolo treba, museli matky obkúsať.

Na krst niesla dieťa krstná mama obvykle nasledujúcu nedeľu, najneskôr však do štrnástich dní po narodení. Pokrstené dieťa vrátila matke so slovami: *"Pochválen Pán Ježiš Kristus! Mamičko, odnésli sme ťi do kosteua pohana a fčíl s kosteua ťi neseme kresťana katolíka!"*

Krstné mená dávali Jabloňovčania také, aké bolo práve v ten deň v kalendári.*"Na jakí deň sa narodziu, také meno mu dali."*

Na šestonedieľku - *"kútňicu"* /ženu do šiestich týždňov po pôrode/ sa vzťahovali tiež určité zákazy. Najprísnejší bol zákaz nosenia vody zo studne do domu. *"Do tich šesťi tídňú nesmí tahat ze studňe vodu, že tá voda neňi potom dobrá."* Tento zákaz súvisel zreteľne so zdravotným stavom matky.

Názov *"kútňica"* bol odvodzovaný od toho, že sa žena musela i s dieťaťom zdržovať v *"kúce"*.

V dobe pred pôrodom i po ňom až do úvodu prichádzali na matku *"nahlédat do kúta"* kmotry a príbuzné ženy a prinášali jej hlavne jedlo.

Po šiestich týždňoch odprevadila kmotra matku s dieťaťom do kostola na úvod, pri ktorom bola symbolicky očistená, zbavená izolácie a prijatá do kolektívu ostatných jabloňovských matiek.

Podľa rozprávania Márie Michalovích z Jabloňového zapísala Lenka Gronská.

Veľkonočný týždeň v Závode

Veľkonočný týždeň sa niesol v znamení veľkého pôstu. V niektorých rodinách dokonca na varenie nepoužívali ani sadlo, ale iba konopný olej. Na takzvaný Zelený štvrtok sa napríklad jedli iba jedlá zo zeleniny a múčne jedlá.

Zvyky na Veľký piatok boli ako celý tento týždeň tiež úzko späté s katolíckou vierou. Na Veľký piatok zomrel Kristus a veriaci v tento deň dodržujú prísny pôst. Na raňajky bola vtedy iba biela káva s kúskom chleba, k obedu sa uvarila fazuľa s rezancami alebo *zelovou taškou*. Večer sa len trochu zahnal hlad s tým, čo zostalo.

Skoro ráno, keď slnko ešte len vystúpilo nad obzor, rodičia zobudili svoje deti a celá rodina sa spoločne vybrala k najbližšiemu potoku. Šlo sa mlčky a v duchu sa modlili, či už za pokoj vo svete alebo za seba a za svoje deti. Tieto to však mali horšie. Situáciu príliš nechápali a navyše mnohé triasla zima. Veď bolo skoré ráno a ony šli často bosé, nemali ani len dreváky. Tie mal akurát otec, a aj to nie najnovšie - veď kde by na ľahkú obuv zobrali? Dolný koniec sa vybral na "Hajné" a horný ku "Kamennému mostku" - každý tam, kde to mal bližšie. Takto prišli k potoku. Tu si kľakli a spoločne sa pomodlili. Nasledoval obrad umývania. Všetci pristúpili k vode a opláchli si tvár, ruky i nohy. Po tomto úkone si opäť pokľakli pred vychádzajúce slnko, modlitbu zopakovali a pobrali sa domov. Doma sa prezliekli do čistého, no pekne upravili najmä deti. Zvyklo sa ich ustrojiť v tento sviatok čo najkrajšie. Potom sa vybrali do kostola na omšu. V kostole bol v tento deň vystavený Kristov hrob a bol i náležite upravený. Počas dňa sa rodina opäť zobrala a šla "*lúbat Krista Pána*" - teda urobiť si v kostole poklonu u Božieho hrobu.

Sviatky pokračovali Bielou sobotou. V tento deň sa už robili prípravy na Veľkú noc. Piekli sa koláče, tvarohové osúchy, makovníky, *zelňíki* ap. Po druhej svetovej vojne sa začali piecť jemné koláče, tzv. osúšky, ktoré sa i teraz pečú na svadby. Počas dňa sa opäť robila poklona a večer sa šlo na omšu.

Svoju úlohu po tieto dni zohrali i hasiči. Tradícia im uložila strážiť Boží hrob. Na túto úlohu sa náležite pripravili a predviedli sa v celej svojej paráde. Strážili vždy po dvoch, počas celého dňa. Rozpis mali vyvesený na "*Strikárňi*". Oproti *strikárňi* bol šenk "U Prachárú" a tam sa schádzali. Veliteľ ich odtiaľ vodil do kostola a po výmene zase

naspäť. Kvôli efektu mali pri hrobe i drevené halapartne. Po výmene teda prišli späť do šenku a tu si dali každý na účet obce po pol deci. Ich úloha sa však končila až Veľkonočnou nedeľou, po omši. Pred omšou sa pri *strikárňi* zoradili - bolo ich okolo tridsať. "*Hornista*" zatrúbil a vybrali sa do kostola. Cez omšu stáli i so svojou zástavou pred oltárom a po omši opäť dôstojne zašli až ku *strikárňi*, kde mali rozchod.

Na Veľkonočnú nedeľu si ľudia do kostola niesli svätiť pokrmy. Nosilo sa údené mäso, vajíčka a koláč. Keďže mäso celý týždeň nejedli, bolo tiež v zozname posvätených jedál, aby im potom "neuškodilo". Po obede sa zdobili vajíčka. V minulosti to bolo najčastejšie varením v cibuľových šupkách. Neskoršie sa robili rôznofarebné, no vajíčka farbili zväčša len jednou farbou.

Nadišiel Veľkonočný pondelok. Ráno sa šlo do kostola a neskoršie po obede bol zaužívaný zvyk *chodzit po šlahački*. Chodievali najmä podregrúti a regrúti, ktorí ešte nemali frajerky. Nie že by ostatní nechodili, ale títo chodili v skupinkách. Mali v rukách pre tento deň neodmysliteľné korbáče, šiel s nimi harmonikár, na ponúkanie mali nejaký ten "*sifón*" - teda riedené víno a nosili i kasu. Prišli dnu, vyšibali všetky ženy a trochu si s nimi zatancovali. Pri šibaní si svoju prácu aj komentovali. Keď napríklad šibali gazdinú po nohách, vraveli:

"Abi ti nohi lepší bjehali,
tetko Rózko,
a ti ruki lepší robili,
abi vás ten chrbet uš tolko netrápiu
a tá huba nepapulovaua a vúbec,
abi ste nám náhodú neoprašivjeli!"

Takto a podobne si teda odbavili hlavnú povinnosť. Domáci potom vyložili na stôl údeného mäsa, koláčov, ale tiež i vajíčka, aby sa chlapci ponúkli. Symbolicky si niečo zobrali, skontrolovali, či už dostali niečo do kasy a pobrali sa ďalej. Chodievali ku všetkým slobodným dievčatám, či už mali frajera alebo nie. U regrútov bol zaužívaný zvyk pliesť veľký korbáč. Mal nezriedka i tri metre a na tento im všetky slobodné dievčatá, ktoré vyšibali, museli uviazať stužku. Keď obišli dedinu, skončili ako obvykle v krčme a korbáč si ako trofej zavesili na stenu.

Tí, čo mali frajerky, už nechodievali v skupinách, ale zašli len ku tej svojej. Po vyšibaní ich domáci zvyčajne usadili a zostali na besede. Treba dodať, že na šibačku sa chlapci vždy tešili, prežívali ju radostne a spontánne. Je to jeden z veľmi mála zvykov, ktoré sa zachovali a dodržiavajú sa v dedine dodnes.

Peter Vrablec

Z tradícií v Kuchyni

Na Kvetnú nedeľu nosili dievčence po dedine Nové leto. Bol to stromček /briezka, jedlička alebo smrečok/ ozdobený maľovanými výduškami a mašľami. Chodili po dedine a ľuďom pod oknami spievali:

Nové leto máme
a Vám, pane hospodáre,
pjekňe zaspívame.
Uš sa hori zeleňajú,
modrím kvítkem prekvitajú.
Bucte tu, babički, veseué,
šak vám to létečko neseme,
pjekné, zelené, rozmarínové.
Sedzí paňi f koši
a pán sa í prosí:
Daj, paňíčko, daj vajíčko,
jedno lebo dvje,
šak vám to málučko ubudne.

Svatí Jura ide k nám,
po vjenečku nese nám,
nám, nám, nám,
tím kuchinskím panenkám.
Fijalenka, kvící,
to je naše sící.
Já sem mauá žáčka,
spívám jako ftáča,
spívám vám veseuo,
abi sa vám to lúbiuo.
Grajcárek mi dajte,
s Pánem Bohem ostávajte.
/Zapísala Ľudmila Boškovičová/

Cigánsky vinš u Vrchovských v Skalici. Foto: Archív ZM Skalica.

PRANOSTIKY

- **Po aprílovej hrmavici, nebíva mrázu ve viňici.**

- **Do Jura má bit žito** /*kukurica*/ **v zemi, ináč kuáskú neňi.**

- **Jak skoro pred Jurím žabi kŕkajú,**
tak dúho budú po Jurú čučat.

- **Ked sceš jest oharka, nasadz ho do Marka**
a na pouedňe, ked je najvjec hodzin, abi bio oharkú moc.

- **Ked je v mjesíci "r", nesedaj si na zem,**
chuad ťa prejde do koscí
/od septembra do apríla je veľmi chladná zem/.

/Zapísala Martina Pavelková/

ĽUDOVÉ HÁDANKY
z Borinky a Záhorskej Vsi

Ľudové hádanky boli v minulosti veľmi obľúbené. Mali výchovný význam, lebo nútili premýšľať a hľadať vtipné riešenie. Obľúbili si ich najmä deti, preto sa tieto stali súčasťou detského folklóru. Niektoré hádanky zo Záhoria zapísal koncom minulého storočia pre Václava Vážneho vo Vrbovciach a Sobotišti Pavel Beblavý. Uverejnil ich aj Malovaný kraj /1982, č. 2/.

V Lopašove zapísala roku 1990 Mária Pukančíková 17 hádaniek. Kamil Suchý, autor prvej monografie o záhorských nárečiach s názvom Der Dialekt der Marchebene in Ungarn, ktorá vyšla v Prahe roku 1915, po opise hlavných znakov nárečia a slovníčku typických nárečových slov uverejnil v rámci nárečových textov aj hádanky pod nadpisom Aus Pajštún und aus Uherská Ves. Niektoré z nich sú známe, iné sa dostali do zabudnutia. Ako zaujímavé a vtipné výtvory nášho ľudu ich uverejňujeme ako celok.

Medzi hádankami, ktoré získal Kamil Suchý z Borinky a Záhorskej Vsi, sa vyskytuje niekoľko typov obľúbeného ľudového rozptýlenia. Najčastejší typ má formu opytovacej vety a začína sa opytovacím zámenom: co, do, kerí, kedi, proč, nač, čeho. Zriedkavejšie sú opytovacie vety bez opytovacieho zámena. Iný typ má podobu neslovesnej vety, resp. za sebou zaradených podstatných mien s prívlastkami /tretia hádanka/. Ojedinelý je súvetný typ s viacerými vetami. Po prvej, zväčša opytovacej časti, nasleduje druhá časť, riešenie. Zriedkavý je typ vo forme rozkazovacej vety - Povjedz: hruški, jabúčka prez orechú! Metaforické použitie slov, niekedy osobitne utvorených /napr. dvojnožka, štvernožka/ alebo vynechaný, resp. slovosledom zastretý podmet v hádanke Fčéra večér biu u vás?, a dvojzmyselnosť slov /buch/ sťažujú riešenie hádanky. Rýmované hádanky sme tu nenašli. Hádanky čerpajú námety z bežného života, z biblie i náboženského života. Po malej pravopisnej úprave ich uverejňujeme doslovne.

Konštantín Palkovič

* **Do jakéj nádobi išéu Adam pro vodu?** /Do prázdnéj./
* **Kedi je nájvjec do neba dzíreček?** /Ked je strňisko./
* **Pole neorané, stádo nečítané, rohatí pastír.** /Nebe neore ňigdo, vjezďički nečítá ňigdo a mjesíc je rohatí pastír./
* **Co je prvňí f kostele?** /S klúčka huas./
* **Co je f kostele dúle huavú?** /Na botách klínki./
* **Co biuo skúre na svjece jak buch?** /Palica./
* **Kerí svatí má tri uši?** /Svatí Floriján, ten má v hrnci jedno./
* **Po čem padá sňeh?** /Po kúščku./
* **Proč padá sňeh?** /Protože nemože sléscit./
* **Nač padá?** /Na zem./
* **Čeho je najméň na jarmaku?** /Pozdraveňá./
* **Štiré chuapi pod jedním širákem.** /Stúu./
* **Mi máme takú bečku, co ked z húre spadne, žáden bednar ju nepobije.** /Vájco./
* **Co robí bot?** /Holénka; bez holénki je to enem bačkor./
* **Štvernoška zhodziua trojnošku, došua k ňí dvojnoška, vibiua štvernošku, prodž zhodziua trojnošku.** /Kočka zhodziua randlíček, a došua k ňí gazďina a vibiua kočku, prodž zhodziua randlíček./
* **Co robí večér za dzedzinú?** /Čeká deň./
* **Fčéra večér biu u vás?** /Do? - Večér!/
* **Povjedz: hruški, jabúčka prez orechú!** /Hruški, jabúčka./

/Zapísal Kamil Suchý/

Výzva čitateľom!

Náš časopis je určený predovšetkým obyvateľstvu asi stovky záhorských obcí, ale aj každému, kto chce spoznať náš kraj a tým aj históriu a kultúru tejto svojráznej časti Slovenska.

V roku 1992 vyšli prvé štyri čísla, ktoré sú prakticky rozpredané. Od roku 1993 bude časopis vychádzať ako dvojmesačník zvýšeným nákladom. Chceme, aby sa dostal do každej obce, do každej rodiny v regióne a aby ho čítalo čo najviac ľudí. Symbolická cena je prístupná všetkým vrstvám obyvateľstva študentami počnúc a dôchodcami končiac.

Obraciame sa preto na Vás so žiadosťou o spoluprácu a pomoc pri rozširovaní nášho časopisu vo vašom okolí.

Podmienky, za akých budete časopis rozširovať, sú prijateľné pre obe strany /odmena za predaj 1 kusa je 1,- Kčs/. Zatiaľ postačí, ak sa osobne, písomne alebo telefonicky prihlásite za rozširovateľa s udaním počtu kusov, ktorý chcete predať, na adresu: Záhorské múzeum, 909 01 Skalica, /č. tel.: 0801/944230/. Zašleme Vám podmienky a dohodu, tiež požadovaný počet kusov časopisu. Dohodu potvrdíte a odošlete späť Záhorskému múzeu Skalica.

Sme presvedčení, že vzájomnou úspešnou spoluprácou sa nám podarí naplniť poslanie a ciele nášho časopisu v prospech všetkých čitateľov.

Redakcia

Ohlasy

- "Vo svojom jubilejnom roku a na prahu zavŕšenia štátnej samostatnosti slovenského národa šťastný a požehnaný rok 1993 Vám želá **Matica slovenská**."
- "Vďaka časopisu Záhorie získavam množstvo poznatkov o svojom rodnom kraji. Pomáha mi pri mojom hľadaní strateného času. Je sprievodcom po celom Záhorí a cena je ako zadarmo. Z celého srdca Vám prajem veľa čitateľov." **Žiak Ján Šebesta, Mor. Sv. Ján**
- "Pri dovolenkovej návšteve Záhoria som navštívil aj Záhorské múzeum. Veľmi ma potešil časopis Záhorie. Je to veľmi prospešná a záslužná vec, ktorú treba podporiť."
PhDr. Mojmír Benža, Bratislava
- "Od prvého stretnutia s ním ma časopis veľmi milo prekvapil a zaujal nielen po obsahovej stránke, ale aj svojím vzhľadom. Prajem Vám veľa úspechov a teším sa na ďalšie čísla."
Dr. E. Minarovičová, HM SNM Bratislava

Príspevky od sponzorov: Obec Smolinské 200,-Kčs, Obecný úrad Koválov 200,- Kčs, Mgr. F. Havlíček, Šaštín-Stráže 100,-Kčs, Vendelín Zimka, Lopašov 100,- Kčs

Ďakujeme.